

ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΑΛΛΙΝΗ

ΤΥΜΦΑΙΑ ΧΩΡΑ

Η Τυμφαία χώρα είναι μία περιοχή του αρχαίου ελληνικού κόσμου η οποία μας είναι ελάχιστα γνωστή, ενώ ακόμη και στις αρχαίες γραπτές πηγές δεν αναφέρονται πολλές πληροφορίες σχετικά με την περιοχή. Πολλές φορές αναφέρεται ως περιοχή που ανήκε στην Ήπειρο, τουλάχιστον έως το 344 π.Χ., οπότε προσαρτήθηκε στη Μακεδονία από το Φίλιππο Β' μαζί με την Παρωαία και την Ορεστίδα¹. Φαίνεται ότι οι Τυμφαίοι ήταν ένα φύλο μη μολοσσικό, που κατοικούσε στις ανατολικές παρυφές της Πίνδου και υποτάχθηκε σε μια ορισμένη χρονική στιγμή, πριν τον 4ο αι. π.Χ., στους Μολοσσούς. Ας σημειωθεί ότι ως Ηπειρώτες αναφέρει ο Στράβωνας επίσης τους Αθαμάνες, τους Αίθιες, τους Ορεστούς Παρωραίους και τους Ατιντάνες (Στράβων, VII, 7. 8: «*Ηπειρώται δ'είσι και Ἀμφίλοχοι και οἱ ὑπερκεείμενοι και συνάπτοντες τοῖς ἰλλυρικοῖς ὄρεσι, τραχεῖαν χώραν οἰκοῦντες, Μολοττοῖ τε και Ἀθαμᾶνες και Αἰθικες και Τυμφαῖοι και Ὀρέσται Παρωραῖοι τε και Ἀτιντᾶνες, οἱ μὲν πλησιάζοντες τοῖς Μακεδόσι μᾶλλον οἱ δὲ τῷ ἰονίῳ κόλπῳ*»). Από την εποχή του Αλεξάνδρου Α' του Φιλέλληνος τα έθνη στην περιοχή της Άνω Μακεδονίας θεωρούνται σύμμαχα και υποτελή στο μακεδονικό βασίλειο, καθώς ο Ξέρξης έδωσε στο Μακεδόνα βασιλιά εξουσία σε όλη την περιοχή μεταξύ Ολύμπου και Αίμου², αλλά διατήρησαν τους ηγεμόνες τους. Τον 4ο αι. π.Χ. (περί το 350 π.Χ.) ο Φίλιππος Β' προσαρτεῖ στη Μακεδονία τις περιοχές ανατολικά της Πίνδου και τα έθνη αυτά γίνονται επαρχίες του μακεδονικού κράτους και χάνουν την αυτονομία τους. Από την εποχή αυτή και κυρίως κατά την εποχή του Αλεξάνδρου Γ' η Τυμφαία θεωρεῖται περιοχή

1. Σ. Δάκαρης, «Συμβολή εις την τοπογραφία της αρχαίας Ηπείρου», ΑΕ 1957, 113.

2. Ιστορικοί Ελληνικοί χώροι. Ήπειρος. 4000 χρόνια Ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, Αθήνα 1997, 56. J. C. Yardley, Justin. *Epitome of the Philippic history of Pompeius Trogus*, Oxford 1994, 77, 7.4.1.

του μακεδονικού κράτους³. Κατά την ελληνοιστική εποχή (3ος αι. π.Χ.) την Τυμφαία, μαζί με την Παραναία, προσαρτεί στην Ήπειρο ο τότε βασιλιάς της Ηπείρου Πύρρος (Πλούταρχος, *Βίοι, Πύρρος*, VI.2: «*Δημητρίου δὲ ὑπὸ ἀσχολιῶν βραδύνοντος ἐπελθὼν ὁ Πύρρος ἤτησε μισθὸν τῆς συμμαχίας τὴν τε Στυμφαίαν καὶ τὴν Παραναίαν τῆς Μακεδονίας, καὶ τῶν ἐπικτήτων ἔθνων Ἀμβρακίαν, Ἀκαρνανίαν, Ἀμφιλοχίαν*»). Στο 2ο αι. π.Χ. και συγκεκριμένα μετά το 167 π.Χ. η Τυμφαία ανήκει στην 4η μακεδονική μερίδα μαζί με την Εορδαία, τη Λυγκησιίδα, την Πελαγονία, την Ατιντάνια και την Ελιμιώτιδα, σύμφωνα με την αναφορά του Τίτου Λιβίου (T. Livi, *Ab Urbe Condita*, XLV, 30, 6-7: «*Quartam regionem Eordaei et Lyncestae et Pelagones incolunt; iuncta his Atintania et Tymphaeis et Elimiotis*»).

Ο Πλούταρχος⁴ αναφερόμενος στην περιοχή την αποκαλεί Στυμφαία, καθώς και ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (Διόδωρος ο Σικελιώτης, XX. 28.1: «*...Κάσσανδρος δὲ καταστρατοπεδεύσαντος αὐτοῦ περὶ τὴν καλουμένην Στυμφαίαν*») και ο Αρριανός (Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, I. 7. 5: «*... ἄγων δὴ παρὰ τὴν Ἐορδαίαν τε καὶ τὴν Ἐλιμιῶτιν καὶ παρὰ τὰ τῆς Στυμφαίας καὶ Παρκαυαίας ἄκρα ἑβδομαῖος ἀφικνεῖται ἐς Πέλλιναν τῆς Θεσσαλίας ...*»). Αναλόγως την αναφέρει και ο Ησύχιος⁵. Η ονομασία Τυμφαία συνδέεται πιθανώς με το ὄρος Τύμφη, το οποίο τοποθετεῖται στην περιοχή. Σχετικά με τη θέση του ὄρους Τύμφη αναφέρονται ποικίλες απόψεις· αναφέρεται ως «ὄρος Θεσπρωτικόν» (Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, λ. Τύμφη), ενώ ο Στράβων, VII 7.6 το συνδέει με τον Ἄρατθο (Ἀραχθο) ποταμό: «*... Ἄρατθος ποταμός, ..., ἀρχόμενος ἐκ Τύμφης ὄρους καὶ τῆς Παρωραίας*». Οι μελετητές το τοποθετοῦν είτε στο ανατολικό τμήμα της βόρειας Πίνδου⁶, στις πηγές του Αράχθου, είτε μεταξύ του Αράχθου και του Αώου⁷. Στα σύγχρονα λεξικά το ὄρος Τύμφη αναφέρεται ως οροσειρά στην Ήπειρο, μεταξύ της Πίνδου και του Αώου, με μέγιστο υψόμετρο περί τα 2.500 μ.⁸

Από τα αρχαία κείμενα και συγκεκριμένα από το Στράβωνα προκύπτει ότι

3. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine a l'époque romaine*, BCH suppl. 16 (1988), 229.

4. Πλούταρχος, *Βίοι, Πύρρος*, VI.2, βλ. το αντίστοιχο χωρίο παραπάνω.

5. K. Latte (επιμ.), *Hesychii Alexandrini Lexicon I*, Κοπεγχάγη 1953, 413 λ. Δειπάτυρος: «θεὸς παρὰ [Σ]τυμφαίους».

6. N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967, 680.

7. Σχετική βιβλιογραφία και τις απόψεις αυτές αναφέρει ο Δάραρης, *ό.π.* (σημ. 1) 102 σημ. 2 και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *Βόιον – Νότια Ορεστίς, Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 2000, 64-66.

8. *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 7A2 (1948) 1756-1757 λ. Tymphe (E. Oberhammer): «βουνό στα σύνορα Μακεδονίας και Θεσσαλίας, ανάμεσα στον Αώο και τον Ἄρατθο». *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια 'ΦΟΙΝΙΞ'*, 23, λ. Τύμφη.

η Τυμφαία συνόρευε με την Ορεστίδα, την Ελιμιώτιδα και την Παραναία (Στράβων, VII, fr. 6: «*Ἡ δ' Ὀρεστὶς πολλή, καὶ ὄρος ἔχει μέγα μέχρι τοῦ Κόρακος τῆς Αἰτωλίας καθήκον καὶ τοῦ Παρνασσοῦ, περιουκοῦσι δ' αὐτοῖ τε Ὀρέσται καὶ Τυμφαῖοι ...*»). Την άποψη αυτή δέχονται και πολλοί σύγχρονοι μελετητές⁹. Η Τυμφαία χώρα πρέπει λοιπόν να τοποθετηθεί στο δυτικό τμήμα του σημερινού νομού Γρεβενών και συγκεκριμένα ανατολικά της οροσειράς της Πίνδου, βόρεια των Χασίων, νότια του Βοΐου και δυτικά του ποταμού Αλιάκμονα (σημερινή πόλη των Γρεβενών). Μάλιστα στην Τυμφαία βρίσκονται οι πηγές του Βενέτικου, του μεγαλύτερου παραποτάμου του Αλιάκμονα¹⁰. Κατά την αρχαιότητα συνόρευε, δηλαδή, δυτικά με την Παραναία, την Ατιντανία και την Ἡπειρο, νότια με την Αιθικία, την Εστιαιώτιδα και τη Θεσσαλία, βόρεια με την Ορεστίδα και την Ελιμιώτιδα και ανατολικά με την Πεοραιβία και τμήμα της Ελίμειας¹¹. Φαίνεται λοιπόν ότι η Τυμφαία ήταν κατά την αρχαιότητα το σταυροδρόμι ανάμεσα στη Μακεδονία, την Ἡπειρο και τη Θεσσαλία και για το λόγο αυτό τη διεκδικούσε άλλοτε η Ἡπειρος κι άλλοτε η Μακεδονία, ενώ από την περιοχή πέρασε ο Αλέξανδρος Γ'¹² και ο Κάσσανδρος¹³. Είναι γνωστό επίσης ότι οι Μακεδόνες διατηρούσαν σχέσεις με τους Τυμφαίους και μάλιστα ότι ο Σίρρας, κατά μία άποψη βασιλιάς της Τυμφαίας, ήταν ο παππούς του Φιλίππου Β'¹⁴. Ακόμη, είναι γνωστό ότι μία από τις τρεις τάξεις της φάλαγγας του Αλεξάνδρου Γ' κατά την εκστρατεία του στην Ανατολή αποτελούνταν από Τυμφαίους, ενώ από την περιοχή αυτή καταγόταν και ο στρατηγός Πολυπέρχων¹⁵ και ο Άτταλος¹⁶.

Σχετικά με πόλεις της Τυμφαίας ο Στράβωνας αναφέρει το Αιγίνιον, την Τρίκκη και την Αιθικία (Στράβων, VII, 7.9: «*... Αἰγίνιον δὲ Τυμφαίων, ὄμορον Αἰθικίαι καὶ Τρίκκη*»). Λίγο πιο κάτω όμως στο ίδιο χωρίο αναφέρει τους Αίθικες ως ξεχωριστό φύλο να κατοικούν στις πηγές του Πηνειού, για τις

9. Hammond, *ό.π.* (σημ. 6) 680. Δάκαρης, *ό.π.* (σημ. 1) 102. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, *ό.π.* (σημ. 7) 64. Θ. Σαράντης, «Τα Γρεβενά», *Μακεδονικά* 26 (1987/1988) 243.

10. Hammond, *ό.π.*

11. Για το χάρτη βλ. N. G. L. Hammond, *A History of Macedonia I*, Oxford 1972, 112-113, map II.

12. Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, I, 7: βλ. το αντίστοιχο χωρίο στη σ. 34.

13. Διόδωρος ο Σικελιώτης, XX 28.

14. Βρέθηκε επιγραφή στο ιερό της Εὐκλείας στη Βεργίνα με την επιγραφή ΕΥΡΥΔΙΚΑ ΣΙΡΡΑ ΕΥΚΛΕΙΑΙ, βλ. Χρ. Σαατσόγλου-Παλιαδέλη, «Ευρυδικά Σίρρα Ευκλείας», *Αμνητός II*, Θεσσαλονίκη 1987, 733.

15. Papazoglou, *ό.π.* (σημ. 3) 229, σημ. 10, 11.

16. L. L. Gunderson, «The Tympheans in Curtius' *Historiae Alexandri*», *Αρχαία Μακεδονία IV* (1986) 231-237.

οποίες μάλιστα διαφιλονικούσαν με τους Τυμφάιους (Στράβων, VII, 7.9: «... Αιθικές τε και του Πηνειού πηγαί, ὧν ἀμφισβητοῦσι Τυμφάιοι τε και οἱ ὑπὸ τῇ Πίνδῳ Θετταλοί, ...»). Αναλόγως ο Μαρσύας¹⁷ αναφέρει την Αιθικία ως ξεχωριστή περιοχή και μάλιστα την τοποθετεί ανάμεσα στην Τυμφαιά και την Αθαμανία (Marsyas Pellaeus: «*Aethiciam regionem Marsyas mediam inter Tymphaeam et Athamanian sitam esse dicit*»). Αναφορά στους Αιθικές απαντά κανείς ήδη στην Ιλιάδα (B744: «... τοὺς δ' ἐκ Πηλίου ὄσε και Αἰθίκεσσι πέλασσεν»)¹⁸. Ανάλογες πληροφορίες αναφέρει και ο Στέφανος Βυζάντιος (Στέφανος Βυζάντιος, λ. Αιθικία: «*Αἰθικία, ὡς Κιλικία. Θεόπομπος τριακοστῆ ἐνάτῃ Φιλιππικῶν. τὸ ἔθνικόν Αἰθικες, ὡς Κίλικες. ἐν Θετταλία δ' ὄκουν ἐν τῷ Πίνδῳ ὄρει. Μαρσύας δὲ μέσον τῆς Τυμφαιᾶς και Αθαμανίας κείσθαι φησιν τὴν χώραν. τὸ δὲ ἔθνος [ἐπιεικῶς] παρὰ βολόν τε και βάρβαρον και ληστείας ἐπιεικῶς προσκείμενον*»). Σχετικά με το Αιγίνιο ἔχει υποστηριχθεῖ¹⁹ ὅτι πρέπει να τοποθετεῖται στην περιοχή της σημερινῆς Καλαμπάκας, γιατί ἐκεῖ βρέθηκε μαρμαρίνη επιγραφή σε δεύτερη χρήση που αναφέρει την πόλη Αιγινιέων. Ωστόσο, χωρίς ἄλλα αρχαιολογικά στοιχεία η ἄποψη αὐτή αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη²⁰.

Με την Τυμφαιά χώρα συνδέεται ἀπὸ την αρχαιότητα η «τυμφαιά λίθος». Ο Θεόφραστος στο σχετικό χωρίο περιγράφει την «τυμφαική ἢ γύψο» και αναφέρει ὅτι τη χρησιμοποιούσαν ὡς χρωστική ουσία για τη βαφή υφασμάτων, καθώς και στην τοιχοποιία (Θεόφραστος, *Περὶ λίθων*, IX, 62: «... αἱ δ' αὐτοφυεῖς και ἅμα τῷ περιττῷ τὸ χρήσιμον ἔχουσαι σχεδὸν τρεῖς εἰσιν ἢ τέταρες, ἢ τε Μηλιάς και ἢ Κιμωλία και ἢ Σαμία και ἢ Τυμφαική τετάρτη παρὰ ταύτας ἢ γύψος ...» 64-65: «...χρῶνται δὲ τῇ Τυμφαικῇ πρὸς τὰ ἱμάτια και καλοῦσι γύψον οἱ περὶ Θετταλίαν τε και τοὺς τόπους ἐκείνους. ἢ δὲ γύψος γίνεται πλείστη μὲν ἐν Κύπρῳ και περιφανεστάτη. ... τρίτη δὲ ἢ περὶ Τυμφαιάν και περὶ Περραιβίαν και κατ' ἄλλους τόπους. λιθωδεστέρα γὰρ

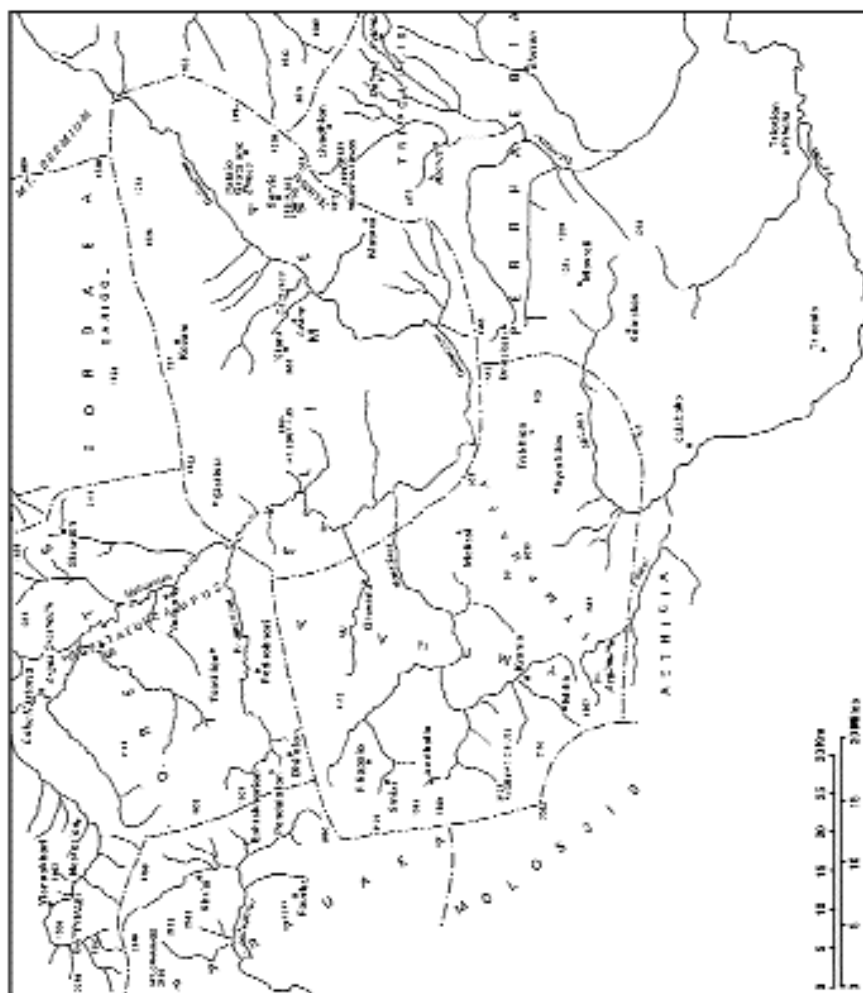
17. C. Müller (επιμ.), *Fragmenta Historicum Graecorum*, II, Paris 1846, 43 fr. 6.

18. Το γεγονός ὅτι οἱ Αἰθικές αναφέρονται ὡς ἔθνος στην Ιλιάδα ὁδηγεῖ ὀρισμένους μελετητές να θεωροῦν το ἔθνος αὐτὸ 'προϊστορικό'. Ο Δάκαρης μάλιστα, ὁ.π. (σημ. 1), 102, αναφέρει ὅτι το ἔθνος αὐτὸ πρέπει να εξαφανίστηκε τον 3ο αἰ. π.Χ. Αὐτὸ θεωρεῖται πολὺ πιθανό, καθώς δεν ὑπάρχουν πληροφορίες σχετικές με τη δράση τους μετὰ τον 3ο αἰ. π.Χ. (π.χ. δεν αναφέρονται ἀπὸ τον Λίβιο μαζί με τις περιοχές που συγκροτοῦν την 4η μακεδονική μερίδα).

19. W. M. Leake, *Travels in northern Greece I*, Amsterdam² 1967, 421-422. A. J. B. Wace - A. M. Woodward, *Inscriptions from Upper Macedonia*, BSA 18 (1911/12) 181 σημ. 1.

20. Ο Hammond, ὁ.π. (σημ. 6) 681 υποστηρίζει ὅτι η επιγραφή μπορεῖ να μεταφέρθηκε ἐκεῖ, καθώς μάλιστα στην Καλαμπάκα δεν ἔχουν εντοπιστεῖ ἴχνη τειχῶν, κλπ. Ἄλλωστε ο Στέφανος Βυζάντιος αναφερόμενος στο Αιγίνιον αναφέρει: «πόλις Ἰλλυριῶν».

Χάρτης
της περιοχής
της Τυφιαίας

μαλλόν ἐστίν ἢ γεώδης. ὁ δὲ λίθος ἐμφερῆς τῶ ἀλαβαστρίτη. μέγας δ' οὐ τέμνεται ἀλλὰ χαλικώδης. χρῶνται γὰρ πρὸς τε τὰ οἰκοδομήματα αὐτῶ τῶ λίθῳ περιχέοντες κἄν τι ἄλλο βούλωνται τοιοῦτο κολλῆσαι.»). Την «τυμφαία λίθο» αναφέρει και ο Πλίνιος ως γύψο (Pliny, *Naturalis Historiae*, XXXV, 198: «.... Graecia pro cimolia Tymphaico utitur gypso.»).

Στην περιοχή αναφέρεται η λατρεία του Διὸς Δειπάτυρου. Η αναφορά στη λατρεία αυτή απαντάται μόνο στον Ησύχιο²¹, ενώ αυτό το επίθετο του Διὸς δεν είναι γνωστό σε άλλη περιοχή ή από άλλες γραπτές πηγές. Οι περισσότεροι μελετητές²² θεωρούν ότι πρόκειται για μία πατρογονική θεότητα συνδεδεμένη με το γένος των Τυμφαίων ('Δίας ο πατέρας'). Με τα μέχρι στιγμής γνωστά δεδομένα δεν μπορούν να ειπωθούν περισσότερα για αυτή τη λατρεία και γενικότερα για τις λατρευτικές συνήθειες στη χώρα των Τυμφαίων, καθώς η περιοχή αυτή αρχαιολογικά μας είναι ακόμη ελάχιστα γνωστή.

21. *Hesychii Alexandrini Lexicon*, ὁ.π. (σημ. 5): «Δειπάτυρος: θεὸς παρὰ [Σ]τυμφαίοις».

22. A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion* I, New York 1965, 681, σημ. 4. M. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* I, München 1967, 336, σημ. 3.

THE LAND OF THE TYMPHAEIANS
CHRYSANTHI KALLINI

Tymphaea (also called Stymphaea) is an area we know very little about from the historical as well as the archaeological evidence. Tymphaea lay on the eastern side of Mt. Pindus, on the northern side of Mt. Hasia, on the southern side of Mt. Voion and on the western side of the river Aliakmon. According to Strabon (book VII) the borders of Tymphaea could be defined as following: on the western side Parauaea, Antitania and Epirus, on the southern side Aethicia, Estiaeotis and Thessaly, on the eastern side Perrhaebia and a part of Elimeia, and on the northern side Orestis and the northern - western part of Elimeia.

Tymphaea was an area between Macedonia, Epirus and Thessaly that some time before the 4th century B.C. came under the Molossian domination (Epirus). In the 4th century B.C. (while Philip II was king of Macedonia) Tymphaea became part of the Macedonian kingdom. But its place —it is a crossroads, a passage between Macedonia, Epirus and Thessaly— made Tymphaea a very important canton and thus it was dominated sometimes by Macedonia and other times by Epirus.

The ancient historians mention the names of three Tymphaeian cities: Aeginium, Tricca and Aethicia. As regards the last one it is now said that it could be another tribal canton on the southern side of Tymphaea and not a city. Aeginium has been identified with Kalabaka because of an inscription mentioning the people of Aeginium found in Kalabaka, but now this opinion is considered doubtful.

As regards the religion of Tymphaei, we can only mention the worship of Zeus as Δειπάτυος. We do not know anything else about this Zeus except that he was probably the most important god of Tymphaei and that the name ‘Δειπάτυος’ might have meant ‘Zeus the Father’.

Lastly it should be said that the name Tymphaea is linked with the ‘Tymphaicum gypsum’ —known from Theophrastus and Pliny— which was found on the surface of the earth and was used for scouring clothes and for painting.